

МАЛЦИНСТВОТО В ГЛОБАЛИЗИРАЩИЯТ СЕ СВЯТ^{2*}

Резюме: Разглеждането на настоящата проблематика изисква отговори на няколко важни въпроса. Как така в епохата на глобализацията, на отварянето на съвременния свят, е налице и затваряне, на акцентирание върху някакви идентичности? Как така новите процеси на формирането на отношенията в модерния свят, значимо определящо взаимодействие на индивидуално равнище има етническата идентификация, а модерната “национална идентичност” като че ли се раздира от търсещите признание етнически малцинства? Тук несъмнено опираме до политически произведения проблем “малцинство”.

Ключови думи: глобализация, етническа идентификация, национална идентичност, етническо малцинство.

Когато се поставя въпроса за глобализацията като процес, неизменно се стига до въпроса за “границите”, кои са те, как могат да бъдат преодоленни? Границите имат определени параметри, *от твърдо установени*, от добре укрепени гранични бразди, разделящи националните държави, през ясно очертани зони и правила на икономическите субекти, *до невидимите*, но ясно долавяни от принадлежащите на съответните групи индивиди демаркационни линии, правещи проблематично и проблемно въздействието между тях. И докато в икономически и политическо отношение границите се размиват или се отместват /т.е. старите се разрушават, но само да се изградят на ново място/, на равнище на индивидуалните взаимодействия не е ясно как точно отеква глобализацията в днешния свят. *От една страна*, отварянето на политическите и икономическите граници поражда непозната доскоро мобилност, при това не само на равнище на политически и икономически субекти, днес всеки може да се окаже на всяко “място” в света (стига да му позволяват неговите възможности/миграционните процеси от Близкия Изток към Европа). *От друга страна*, процесът на отваряне, на достъпността на света изобщо и на различни светове за индивида се съпътстват с процес на затваряне, на акцентирание на някакви идентичности, формиращи “ние”, на които те “другите”, са чужди и враждебни. С други думи глобализирането на външната политика и икономиката, вътрешната политика води до

¹ ivan.r.raychev@gmail.com

^{2*} Рад саопштен на научној конференцији "Традиција, модернизација и идентитети VII: Однос традиције и модернизације у обликовању идентитарне културе друштвених група у савремености", одржаној 27. маја 2016. године на Филозофском факултету у Нишу, у организацији Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу.

конструирани на малцинства, които отвътре се затварят, а отвън са белязани и индивидите са свързани с тази идентичност. Или: аз съм свободен да бъда какъвто си реша и където искам, другите да гледат на мен през моята идентичност и я приемат за определяща за мен и моите действия.

Нужно е да обоснове твърдението, че етническата ни принадлежност/идентичност значимо определя всекидневните ни отношения, както и самата възможност за такива отношения – това става както в рамките на националните държави, така и между гражданите на различни държави. Може да се възрази, че това не е така защото, отношенията между гражданите от различни държави определяща е националната идентичност, а не етническата. Това е само отчасти правилно, *първо* защото националната идентичност по принцип е насочена навътре, насочена навътре в смисъл на налагаща себе си над локални и етнически идентичности, за да се формира субекта – държавата. *Второ*, защото външната проява на националната идентичност – като излъчвани образи, като произвеждани за други представи, като употреба на исторически ресурси е фактически формирана на основата на доминиращата етническа група. Налице е безусловна вътрешна хомогенизация, която придърпва “различните” към себе си, за да представи собствената си обособеност като выплъщаваща “националното”. *Безусловната хомогенизация може да придобие различни форми – форми на бруталност, до форми “етническо прочистване”*.

ВЪЗМОЖНО ЛИ Е ДА НЕ МИСЛИМ ЕТНИЧЕСКАТА СИ ИДЕНТИЧНОСТ?

Така поставен въпроса предполага отговор, възможно ли е да не се мислим етническата си принадлежност? Възможно ли е да не възприемам другия от страна на етническата му идентичност, преди да съм влязъл в контакт с него, независимо от факта, че той е .../етнически определен друг/.

Така поставен въпроса, възможно ли е да не мислим етническата си идентичност, не означава че трябва да я отречем или някакси да я загубим, а да не мислим другия като етнически определен, защото със самата тази мисъл ние и себе си мислим през етническата си идентичност. И неизбежно се активира не само представата за другия като но и историческия спомен за отношенията между “нас”. А няма спор, че отношенията между етническите групи на много места по света и в частност на *Балканите* са със сложна история. Примери има предостатъчно – отношението турци-гърци; турци-българи; сърби-косовари, и т.н. Преди години на обсъждане бе поставен проблема за написване на общ учебник по история на Югоизточна Европа. До написването на такъв учебник не се стигна поради обстоятелството, че препъни камък се оказа непостигането на съгласие, да се погледне историята от различни гледни точки, разбира се са национално/етнически обременени, и обословени, и оправдани. Но толкава ли е

страшно да погледнем през другата гледна точка, другата позиция при интерпетацията на едни и същи исторически факти? Това води след себе си възпроизвеждане на представите и образите, наслоявани във времето и често пъти нетърпящи възражения “национални интереси”. Новите реалности в Европа изискват и ново мислене, нови интереси, общи цели, общи ценности. Това би затруднило този процес, ако приоритетът в нашето мислене преминава през етническите представи, ако между нас напрекъснато изниква образа на етнически определено ни различие.

В модерния свят всяка относително обособена област от социалния живот формира свои правила на действие, критерии за оценка, норми, ценности и т.н. Правилата в науката не съвпадат с правилата в политиката или в икономиката и обратно. Да вземем следния *пример*. Когато обсъждаме действията на дадени политици по принцип, ние мислим с категориите на политически позиции / ляво-дясно; комунисти- демократи и т.н./, а когато някой политик е “друг” в етническо отношение, неговото действие се оценява през етническата му принадлежност. Защо етническото се превъзца в значим определител на действието, независимо в каква социална дейност се разполага то, когато и доколкото действащия е от етническо малцинство? “Нашето” обяснение и оправдание за този начин на виждане е, че “той” действа като представител на етническото малцинство, следователно етническата му определеност определя неговото политическо действие. И все пак ако това обяснение звучи правдоподобно, когато и доколкото за “малцинство” се мисли като политическо образование, “той” е политик и извършва политическо действие, то типологично сходното обяснение става видимо невалидно, когато имаме предвид не политическото, а например икономическото действие. Икономическият субект, ако и доколкото е такъв, не действа и не би могъл да действа през своята етническа определеност. Откъде “идва” подмяната на квалификацията на съответното действие или по-скоро на определеността на действащия? Как става възможно едно икономическо, или политическо, или каквото и да е било друго действие да се окаже мислено като етнически определено поради принадлежността на действащия към етническо малцинство?

ТЕОРЕТИЧНИ КОНСТРУКЦИИ – ЕТНИЧЕСКИ ОТНОШЕНИЯ И ЕТНИЧЕСКИ МАЛЦИНСТВА.

Етнически отношения или междуетнически отношения

Етнически отношения или междуетнически отношения фактически няма и не би могло да има. Защото това означава взаимодействащите индивиди да взаимодействат единствено и само като етнически определени в момента и в контекста на взаимодействието си – което не е възможно. Трудно може да ни провокира нещо да вле-

зем в отношение с “X”, мислейки себе си и него единствено и само като етнически определени, освен в случаите на изострен конфликт, който е унищожил другите идентификации и има за цел физическото отстраняване на другия “участник” в отношението, защото е различен от “нас”. Когато употребяваме “етнически/междуетнически отношения” ние /социални учени, политици/ имаме предвид отношенията между етнически различни групи като обобщение на множество от индивидуални взаимодействия между индивиди, принадлежащи на съответните групи. В тези индивидуални взаимодействия индивидите не влизат като етнически различни, взаимодействията не са обусловени от етническо развитие, не етническото различие е предмет на взаимодействието. В тези взаимодействия индивидите влизат с някаква друга своя идентификация или играейки някаква *социална роля*. Възможността за взаимодействие, предметът на взаимодействието, интересът правилата и т.н. идват не от етническото различие, не от етническата специфика на индивидите като принадлежащи на съответните етнически групи.

От *друга страна*, няма отношение /между индивиди или социални групи/, което да е, така да се каже “чисто”, избегнало намесата на каквито и да е било “други” – определител /идентичности, типизации/. Дори и в най-елементарното социално регламентирано взаимодействие неизбежно се включват “други” – безотносителни на този вид взаимодействие – идентификации. Например: в продавача на стока, аз като жена виждам не само човек, на когото мога да дам пари, но и мъж – ако стоката е дамско бельо.

Няма как социалното взаимодействие да е “чисто” и от най-разнообразни *типизации*, които аз споделям с близки – други или изграждам /оформям/ сам, подвеждам другите от определен вид /социална роля/ под тях и те – наред със социално валидните типизации – насочват моите действия и очаквания. Казано по-просто, ако съм си изградил образа на продавача-на плодове като “весел и засмян чичо”, аз ще предпочитам него пред другите продавачи на плодове, т.е. “моят продавач на плодове”.

Следователно би могло да се твърди, че етническото няма как да бъде избегнато, преодоляно, защото то имплицитно заложено като “примес” във всяко отношение, в най-добрият случай то все пак ще присъства най-малкото като *знание*. *Проблемът е*: знанието, че другият е циганин, да не подменя отношението между нас като колеги-социолози, политолози и т.н.; представата ми за това, че даден човек е турчин да не подменя възможността за каквото и да е отношение с турчин.

Необходимо е да преодолее етническото в *човеешките взаимоотношения*. Позитивната съдържание на предствата за етническите различия не блокира каквото и да е взаимодействие, но го зарежда неоснователно с формирани очаквания. *Например*: “немците са коректни” предполага определени очаквания към всеки немец, с които аз предполагам или планирам да вляза в някакво взаимодействие; нещо повече аз упорито ще се съпротивлявам на всеки признак на “некоректност”, докато под натиска на обстоятелствата не бъда принуден

да призная, че “има немци, които не са немци” или “немците са различни”. Вероятно тъкмо проблематизирането на етническите типизации с положително съдържание може да подтикне към проблематизация изобщо на етническата типизация, на етническата идентичност на другия като релевантна на формирането на нашите очаквания към него, на нашите представи за него и т.н. От друга страна, тъкмо практическата проблематизация на етническите типизации, когато и доколкото се случват – дори във формата на “не всички немци са немци” или “не всички цигани са цигани” / но не във формата “Той/тя не е истински немец/циганин/- защото изключението само потвърждава правилото/ - е /би бил/ действителен признак за *глобализация на човешките отношения*: “ти” можеш да бъдеш всякакъв по всяка ос на моя начин на определяне на другия. Тогава и аз вече не се мисля като етнически или както и да е било иначе групово пред-определен: *аз и ти сме два субекта, които в своето взаимно отнасяне могат да разкрият за себе си и за другия всяка от възможните човешки характеристики*. Разбира се, има две безусловни и неотменни допускания – в противен случай това е утопия, защото човешките същества никога не ще допуснат да се окажат едно срещу друго, очаквайки всичко, което е мислимо.

Първото допускане: има правила, които са безусловно валидни като универсално човешки.

Второ допускане: има правила, които са валидни в специфични пространства, за определени социални отношения и за особените социални роли.

Всички междуправни документи, а поради обхвата се най-вече унификацията на европейското законодателство, са значима стъпка в тази посока. Всички отношения, установяващи се между различни / етнически/национално определени/ индивидуални и колективни субекти в различни социални области / наука, образование, изкуство/ като отношения *в полето на съответната област*, а не в полето на междудържавните/ мислени от участниците като международнационални/ междуетнически/ отношения, е значима стъпка в това направление.

Това, което се случва обаче с всекидневната употреба на “етнически отношения”, е вид *вторично усилване на мисленото на другия през етническата му определеност*. Дори когато се мисли и се казва *например*: “Етническите отношения при нас са добри”, това пак означава, че над непосредственото разпознаване на другия като .../еди какъв/ в това отношение което като такова не предполага значимост на етническата определеност, се надстроява и мисленето на поредицата от подобни разпознавания като “етнически отношения”, а не като поредица от различни /професионални, съседски и т.н./ отношения. Впоследствие, в самия момент на разпознаване на другия като етнически определен, включва и мисленето на самото ставащо отношение като етническо. Освен това и мислене на себе си и на другия като етнически пред-определени – и се включва целия масив на историческата памет.

Всекидневната представа за етническите отношения е продукт на традиционността, обвързаността на човешките същества с миналото, а “производителят” на всекидневната представа за етническото малцинство /необходимост от признаване на човешкото различие/ е модерната, т.е. националната държава. Същата тази държава, която по определение се надстройкава над етническите различия и ги снемат в идеята си, в представата за единно национално цяло, заедно с това “произвежда” етнически различия като “етническо малцинство” като го противопоставя на националното “етническо мнозинство”; социалната теория, открита към глобализиращите тенденции на съвременния свят настоява за признаване на групово различие, което признаване само по себе си е групово разграничаване, а значи вместо чувствителност към индивидуалните особености – затваряне /отвътре и/или отвън/ в групови идентификации.

В редица договори, сключени между съюзните и сдружените сили и някои национални държави след Първата световна война, съществува раздел “Покровителство на малцинствата”. Ето няколко момента които представляват интерес:

Първо, наличието на такъв раздел е обстоятелство, че се признава съществуването на етнически, религиозни и езикови малцинства в европейските национални държави. Терминът “малцинство” се употребява все още неуверено и означаваща група, подлежаща на формиране поради факта на тези договори. Най-общо то е следствие от преразпределението на територии както и разпадането на империи и изграждането на нови национални държави. *Но това явление е възникнало по-рано още с разпадането на Османската империя и по-късно в Балканските войни, което е съпроводено със формирането на “национални малцинства”.* Това наистина е локален, балкански проблем. Първата световна война извежда проблема на друго равнище – той става важен елемент от междудържавните отношения, предмет на наблюдение, контрол и санкции.

В чл. 57 от Договора за мир от 1919 година, стр. 21 е записано: “България приема, че постановленията на предидущите членове на настоящия отдел, доколкото се отнася до лица, принадлежащи на расовите, религиозни и езикови малцинства, съставляват задължения от международен интерес и се поставят под гаранцията на Обществото на народите”

Второ, с наличието на този нов наднационален субект /Обществото на народите/ е свързана и очакваната сила на действие на включените в раздела разпоредби: ”Чл. 49. България се задължава да бъдат признати, като основни закони, постановленията, съдържащи се в настоящия отдел; никакъв закон, никакъв правилник и никакво официално разпореждане да не бъде в противоречие или в несъгласие с тия постановления и никакъв закон, никакъв правилник, и никакво официално разпореждане да няма по-голяма сила от тях” /пак там:19/.

Трето, в съдържателно отношение разпоредбите *обхващат*: еднакво третиране на “всички жители”; равни граждански и политически права на всички български поданици; свободно ползване на който и да е език в частните и търговските отношения, в религията и печата, публичните събрания; право на основаване, управляване и контролиране на благотворителни, черковни и обществени заведения с право да се ползва свободно от езика си и да упражнява свободно религията си; правото да учат в основните училища на своя език.

Ако *сравняваме* “правата на малцинствата” според тези разпоредби с “Правата на малцинствата” според “Рамкова конвенция за защита на националните малцинства”, ще забележим, че различията не са съществени: те се отнасят до изчерпателността на постановките в Рамковата конвенция, до нейния език, до последователността на употребата на понятията в нея, включително на понятието “национално малцинство”. Особено показателно е, че в “Покровителството на малцинствата” са включени и двете разпоредби на Рамковата конвенция, които предизвикаха най-негативни реакции сред нейните противници у нас:

Чл.53...Без да се гледа на установения от Българското правителство официален език, българските поданици, които не говорят български, ще имат всички надлежни улеснения, за да могат, било устно било писмено, да се ползват от езика си пред българските съдилища” /пак там:20/.

Чл. 55...В градовете и окръзите, в които живеят значително число български поданици от етническите, религозните и езикови малцинства, на тия малцинства ще се обезпечи ползването на една справедлива част от сумите, които са били отпущани от хазната на държавния, общински или други бюджети, за възпитателни, религиозни или благотворителни цели” /пак там/.

Следователно след Първата световна война се случва първият акт на политическо признание на етническо малцинство, едновременно с гарантиране на неговите права в националната държава, при това гарантиране от наддържавна институция. Но въпреки, че по същество това е акт на политическо признаване в днешния смисъл на думата и е гарантирано от Обществото на народите, нищо от замисленото не е реализирано. *Причините са следните*:

А/ Защото “малцинствата” се мислят като създаващи се от “прекрояването на границите. От *една страна*, за малцинството се мисли като обособена, различна и неравностойна група, чието право на различие трябва да се гарантира. От *друга страна*, като група заплашваща националното цяло, заплашваща цялостта на националната държава. Когато “тази” територия се оказва в границите на “друго” държавно обединение, “различните” хора според подписаните договори са изправени пред дилемата, или да станат поданици на съответната държава и да се превърнат в етническо малцинство, или да напуснат своите родни места и да се преселят в “своята” държава.

Б/ Въпреки потреса от световната война, а и поради него, “свещът” *не е готов* да измести вниманието си от гарантиране на нацио-

налните интереси, към гарантиране на равноправното съществуване на “различни” групи в рамките на всяка национална държава. Че “светът” не е готов за подобно развитие на нещата, се вижда от немошта, фактичката недействителност на Обществото на народите по отношение на гарантиране на подписаните договорености.

В договорите след Втората световна война *няма малцинства*, не защото са изчезнали, не защото проблемите не се забелязват. Вероятната причина е виждането, че наднационалната регулация е нереалистична поради наличието на два политически блока.

През 1949 година Генералната асамблея на ООН приема Резолюция 217 С /III/ със следното съдържание:

“Съдбата на малцинствата”

Генералната асамблея,

Като приема, че Обединените нации не могат да останат безразлични към съдбата на малцинствата,

Като приема, че е трудно да се възприеме общо решение по този комплексен и деликатен въпрос, който има специфични аспекти във всяка държава, в която възниква,

Като приема универсалия характер на Декларацията за човешките права,

Реши да не се ангажира със специална клауза във връзка за малцинствата в текста на Декларацията;

Едва през 1994 година Съветът на Европа приема “Рамково конвенция за защита на националните малцинства”. Присъединяването към нея е доброволно, приложението на “принципите, прокламирани в тази рамкова Конвенция”, става “чрез национално законодателство и подходяща правителствена политика” /Стандарт,17.101997/, т.е. съобразно националната специфика. *Чрез националната специфика всяка държава определя и що е това “национално малцинство”, както и има ли национални малцинства.*

Независимо от всички трудности, които възникват при приложението на Рамковата конвенция, нейното приемане означава признаване на правото на съществуване на етническото различие, признаване на неговата равноценност – *политическо признаване.*

Без да изпадаме в крайни изводи, можем да отбележим, че във всички езици терминът “малцинство” се свързва с *неравноценност и неравнопоставеност.* Така политическото признаване на етническо малцинство на всекидневно равнище, *от една страна*, затваря етническото своеобразие отвън, превръщайки всеки, който е негов носител, в “член на малцинството”, а *от друга страна* – самото признато етническо своеобразие се превръща в негативно белязано поради негативния смисъл, вложен в термина “малцинство”

На въпроса: “Защо става така, че глоболизиращите тенденции в политиката и икономиката се съпътстват със затваряне и белязване на малцинствени групи, на етнически/национални различия, с акцентирание върху груповата собственост, а не върху индивидуалната специфика”?

Майя Грекова (1998) отговаря така:

1. няма как да прогледнем за индивидуалната специфика, преди да се срещнем с груповата особеност; а с груповата особеност се “срещаме”, когато опитът да наложим върху конкретен индивид груповата идентичност се окаже неуспешен: но значи, от една страна, трябва да имаме чувствителност за “отклонението”, а от друга – трябва да имаме общо поле, в което да взаимодействаме;

2. няма да сме отворени към индивидуалната специфика, ако не признаваме всяка една груповата идентичност като имаща право на съществуване в своето различие, като равноценна на всяка една от “нашите”.

Посочените отговори поставят на нашето внимание въпроси, които изискват задълбочен анализ по третираната проблематика.

ЛИТЕРАТУРА

- Апия, К. А., „Идентичност, автентичност, оцеляване: мултикултурните общества и социалното възпроизводство“. В: А. Гутман (съст.) Мултикултурализъм. Изследване върху политиката на признаване. „Критика и хуманизъм“, София.
- Грекова, М. 1998. „Векидневни представи за малцинството“. В: А. Кръстева (съст.) Общности и идентичности в България. „Петеркстон“, София.
- Договоръ за миръ/Traite de paix. 1919. София.
- Мултикултурализъм. Изследване върху политиката на признаване. 1999. А. Гутман (съст.) „критика и хуманизъм“, София.
- Рамкова конвенция за защита на националните малцинства. В: „Стандарт“, 17.10.1997.
- Сборник на международните актове и договори (Във връзка с изучаването на международното право). 1948. София.
- Шюц, А. 1999а. Равенството и смисловата структура на социалния свят“. В: А. Шюц, Чужденецът. Лик. София.
- Шюц, А. 1999б. „Чужденецът“. В: Шюц, Чужденицът. Лик. София.
- War and Peace Ait of the United Nations (From Casablanka to Tokio bay – January 1, 1943-September 1, 1945. 1948. World Pease Foundation, Boston.

Ivan Raičev Raičev

THE ROLE OF MINORITIES IN A GLOBALISED WORLD

Summary: In order to understand this complex issue, we should be able to answer several important questions. How is it possible that in the age of globalisation and open borders we continue to observe policies of isolationism and focus on national identity? Why does ethnic identity play such a major role in our modern world when it comes to developing relations on an individual level, yet the modern-day concept of “national identity” is seemingly being warped by ethnic minorities in search of recognition? In order to answer those questions, we will also have to examine the politically-created issue of “minorities”

Key words: globalisation, ethnic identity, national identity, ethnic minority